

ідентичність. Дискусії та протистояння серед інтелігенції свідчили про те, що процес національної консолідації населення Підкарпатської Русі (Закарпаття) лише починався. Невизначеність серед інтелігенції позначалася на стані національної ідентичності серед населення. Воно здебільшого ідентифікувало себе як руські, русини, але не мало чітко виражених пріоритетів щодо української або російської національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Болдизхар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.
2. Зоркій Н. Доказано–ли научно существование вполне самостоятельного «украинского языка»? – Ужгород, 1924.
3. Ладжун Ю. Дискусії між «Просвітою» та «Обществом им. А. Духновича» щодо національної приналежності русинів Підкарпатської Русі // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». – 2013. – Вип. 1 (30). – С. 23–27.
4. Магочий П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994.
5. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.
6. Наречія околиці Рахова (Марам.). Переведено із брошури Александра Бонкалова, профессора гимназии дьендешской. – Наука, 1911. – С. 6.
7. Стерчо П. Карпато–українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто, 1965.
8. Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько–політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939). – Ужгород, 2012.
9. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі. – Ужгород, 1996.
10. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30–ті роки ХХ століття. – Мукачево, 2005.
11. Ференц П. Вплив культурних факторів на зростання української національної свідомості українців Закарпаття другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. // Карпатика. – 2001. – Вип. 12. – С. 250–264.
12. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1998.
13. Шандор В. Спомини. Карпатська Україна 1938–1939. – Ужгород, 2000.
14. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1973.

References

1. Boldyhar M. M. Zakarpattia mizh dvoma svitovumu. – Uzhhorod, 1993.
2. Zorkij N. Dokazano–ly naychno syschestvovanie vpolne samostoyatel'nogo «ukrainskoho jazuka»? – Uzhhorod, 1924.
3. Ladjun Y. Discusii mizh «Prosvitou» ta «Obschestvom im. A. Duxnovucha» shchodo natsionalnoi prunalezhnosti rusuniv Pidkarpatskoi Rysi // Naykovuj visnuh Uzhhorodskoho universitetu, serija «Istorija». – 2013. – Vyp. 1 (30). – S. 23–27.
4. Mahochiy P. Formyvannja natsionalnoi svidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948). – Uzhhorod, 1994.
5. Mazurok O. Yuri Zhatkovych jak istoruk ta etnohraf. – Uzhhorod, 2001.
6. Narechiya okolys Rakhov (Maram.). Perevedeno iz broshyru Alexandra Bonkalova, professor hymnazij dendeshskoy. – Nayka, 1911. – S. 6.
7. Stercho P. Karpato–Ykrainska derzhava: Do istorii vuzvolnoi borotbu karpatskux ukrainsiv v 1919–1939 roku. – Toronto, 1965.
8. Strjapko I. Tovarusstvo «Prosvita» v hromadsko–politichnomu ta kulturnomu zhutti Zakarpattja (1920–1939). – Uzhhorod, 2012.
9. Tihyy F. Rozvutok sychasnoi literatyrnoi movu na Pidkarpatskij Rysi. – Uzhhorod, 1996.
10. Ferenz P. Etnonatsionalna orientasiija ukrainsiv Zakarpattja v 20–30 roku XX stolittja. – Mukacheve, 2005.
11. Ferenz P. Vpluv kulturnux faktoriv na zrostannja ukrainskoi natsionalnoi svidomosti ukrainsiv Zakarpattja dryhoi polovunu XIX – pershoi polovunu XX st. // Karpatyka. – 2001. – Vyp. 12. – S. 250–264.
12. Hymynets Y. Ternustuj shljax do Ukrainu. – Uzhhorod, 1998.
13. Sandor V. Spomunu. Karpatska Ukraina 1938–1939. – Uzhhorod, 2000.
14. Stefan A. Za pravdy i voly: Spomunu i descho z istorii Karpatskoi Ukrainu. – Toronto, 1973.

Ladjun Yu. Yu., the applicant, SHEE «Uzhhorod National University» (Ukraine, Uzhgorod), kaf–cstudy@uzhnu.edu.ua

The evolution of the national identity of the population of Transcarpathia 1920–1939

The study analyzes the development of national identity of the Transcarpathian population. Author describes the discussion among Transcarpathian intellectuals about the national identity. The attention is paid to the development of Russian national identity and Ukrainian national identity in the 20–30–years 20th century.

Keywords: Transcarpathia, national identity, Ukrainian national identity, Russian national identity, cultural–educational activity.

Ладжун Ю. Ю., соискатель, ГВУЗ «Ужгородский национальный университет» (Украина, Ужгород), kaf–cstudy@uzhnu.edu.ua

Эволюция национальной идентичности населения Закарпатья 1920–1939 гг.

Исследование анализирует развитие национальной идентичности населения Закарпатья. Автор описывает дискуссию среди закарпатских интеллектуалов о национальной идентичности. Внимание уделяется развитию русского национального самосознания и украинской национальной идентичности в 20–30–е годы 20–го века.

Ключевые слова: Закарпатье, национальная идентичность, украинская национальная идентичность, российская национальная идентичность, культурно–образовательная деятельность.

* * *

УДК [94:371.12:65.012.124](477.54)«1920»

Маньківська Т. О.,

кандидат історичних наук, старший лаборант кафедри географії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), tmankivska@ukr.net

АНКЕТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СКЛАДУ І СТАНОВИЩА ВЧИТЕЛІВ М. ХАРКОВА У ІІ ПОЛОВИНІ 1920–Х РР.

Аналізується значення анкет учителів Харкова ІІ половини 1920–х років як джерела вивчення складу та становища шкільних педагогів міста. Документи розкривають відомості про віковий, статевий, національний та соціальний склад харківських вчителів, їх освітній і професійний рівень, час і місце отримання освіти, стаж педагогічної праці. Питання, на які шкільні вчителі відповідали в анкетах, побічно несуть також інформацію про рівень матеріального забезпечення (розмір заробітної платні, як самих педагогів, так і членів їх родин), склад сім'ї, умови проживання (житлове забезпечення). Цінність анкет як історичного джерела забезпечується і тим, що більшість даних, уміщених у них, відсутні в офіційних статистичних збірниках 1920–х років. На основі порівняння з даними анкет попереднього періоду (1921 року) прослідковуються зміни в складі вчителів Харкова, аналізуються причини цих змін.

Ключові слова: анкети, історичне джерело, вчителі, Харків, 1920–ті роки.

Після поразки національно–визвольних змагань і остаточного встановлення влади більшовиків в Україні розпочався процес перебудови всіх сфер життя на радянський лад. Важливе значення у державному будівництві радянський уряд надавав сфері освіти, зважаючи на її пропагандистські можливості. Ключовою ланкою школи було вчителство, у більшості своїй з дореволюційним досвідом роботи й освітою, а тому його підбору й перевихованню влада надавала великого значення.

Проблемам складу та становища вчителів в Україні в 1920–х рр. приділяли увагу автори монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» [11], а також дослідники В. В. Липинський [10], І. О. Кліцаков [9]. Для більш поглибленого вивчення доцільним буде звернення до регіонального аспекту зазначеної проблематики. Оскільки питання складу і становища вчителів Харкова у ІІ половині 1920–х рр. не є достатньо дослідженим у

науковій історичній літературі, провідна роль у розкритті теми належить джерелам.

Мета дослідження – розкрити значення анкет як джерела вивчення складу і становища вчителів шкіл Харкова в період II половини 1920–х рр.

Для контролю за кадровим складом середніх навчальних закладів органами управління освітою були розроблені анкети, які заповнювали педагоги при прийомі на роботу, під час її пошуку або за вимогою вищих освітянських інстанцій. У фонді Харківської інспектури народної освіти відклалось три види таких анкет: два з них містили 22 питання, були заповнені протягом I половини 1926 р. (тобто у 1925/1926 навчальному році), третій – усього на 13 питань – були заповнені пізніше, у 1927 р. (кілька примірників – у 1928 р.), переважно претендентами на роботу в школі. Тому до обрахунку даних були залучені анкети 1926 р. та пізніші примірники за умови, що особи, які їх заповнили, були вчителями на 1926 р. Якщо особа працювала за сумісництвом у декількох школах Харкова, до обрахунку та аналізу залучалась лише одна її анкета.

У підсумку анкети заповнили 779 учителів із 45 шкіл м. Харкова (№ 1–9, 22–55, 57–58). Чоловіки серед педагогів міста склали 37,6% (293 особи), а жінки – 62,4% (486 осіб) [3; 4; 5; 6]. Показники статі вчительства були присутні і в офіційній статистиці, але там дані обраховувались на загальнореспубліканському та територіальному рівні (з поділом на міську і сільську місцевість), але без виділення конкретних міст, в т.ч. і Харкова; або розміщувались дані по найбільших містах, але без виокремлення за статтями [12, с. 34–37].

Згідно з даними анкет, найбільше вчителів мали вік від 26 до 30 років – 204 особи (26,2%), а найменше було серед них віком до 20 років та більше 60 років (по 8 осіб, або приблизно по 1%). Загалом же віковий склад був таким: 21–25 років – 155 осіб (19,9%), 31 – 35 років – 145 осіб (18,6%), 36–40 років – 95 осіб (12,2%), 41–45 років – 57 осіб (7,3%), 46–50 років (5,9%), 51–55 років – 23 особи (3%), 56–60 років – 13 осіб (1,7%). Ще 25 вчителів (3,2%) не вказали свого віку [3; 4; 5; 6]. Загалом, порівняно з даними 1921 р. з Івано–Лисогірського і Петинського–Журавлівського районів Харкова, учителі до 1926 р. «помолодшали». Хоча найчисельнішою залишалась категорія від 26 до 30 років, проте на 1921 р. серед шкільних педагогів двох районів міста було більше осіб, віком від 46 до 50 років, а саме відповідно 13,4% та 19,2% [7; 8].

На відміну від офіційних статистичних зведень, анкети містили також питання про склад сім'ї вчителів. У більшості педагоги надавали відомості не лише про одруження/заміжжя, але і про кількість та вік дітей, власних батьків та сестер. Саме формулювання питання змушувало вчителів не лише перераховувати членів своїх родин, але і вказувати їх місце роботи, адресу і розмір заробітку. Такі дані дають можливість ширше вивчити матеріальне забезпечення, побутові умови, сімейні відносини в середовищі вчительства. Шкільний перепис 15 грудня 1927 р. подавав відомості лише про кількість і вік утриманців учителів [2, с. 260].

Отож, згідно з анкетами 379 (48,7%) вчителів перебували у шлюбі, з них 197 указали також на наявність дітей; ще 28 (3,6%) записали у відомостях про склад сім'ї тільки дітей (без подружжя). 317 (40,7%) педагогів не були одруженими (невелика їх частка вказали на розлучення). 29 (3,7%) вчителів харківських шкіл були вдовами/

вдівцями, з них 19 при цьому мали дітей. Але були і такі, хто в графі про склад сім'ї не зазначили нічого – 26 осіб (3,3%) [3; 4; 5; 6].

Крім того, відомості, подані вчителями про склад сім'ї можуть слугувати досліднику додатковим джерелом інформації про розмір заробітної платні з різних професій і спеціальностей у Харкові на 1926–1928 рр., адреси розташування державних установ у місті (педагоги повинні були вказати розмір заробітку членів своєї родини та адресу їх місця роботи, але таку повну інформацію надавали далеко не всі, обмежуючись позначенням сімейного стану чи перерахуванням членів родини). Наприклад, контролер приймальної голови ВУЦВК отримував 72 крб. 50 коп., діловод школи – 38 крб. 50 коп., статист Центрального статистичного управління – 49 крб., студент ВУЗу отримував стипендію 25 крб., (для порівняння, учитель–груповод – 55 крб.).

Про матеріально–побутові умови свідчить також інформація про адресу проживання вчителів: одні вказували адресу квартири, інші – будинку, чимала кількість вчителів, що навчалися в Харківському ІНО мешкали в так званих «будинках пролетарського студентства» (один з них, БПС №3, знаходився по вулиці Клочківській), маючи лише місце в кімнаті, адреси проживання частини педагогів збігаються з адресами шкіл (жили при навчальному закладі).

Важливими є дані про національний склад вчителів, оскільки саме за допомогою анкет можна прослідкувати його по місту Харкову та його окремим школам. 400 педагогів (51,3%) назвали себе українцями, а 186 (23,9%) – росіянами (ще троє або 0,4% вказали на російсько–українське походження). Серед учителів інших національностей найбільше було євреїв (105 осіб або 13,5%) та німців (14 осіб або 1,8%). Слід зазначити, що представники різних національностей у складі харківських учителів були присутні також і через наявність у місті шкіл національних менших, зокрема татарської і вірменської. Загалом же частка представників інших національностей (вірмени, татари, греки, поляки, білоруси, болгары, естонці, французи) складала 5,1% або 40 осіб. Ще 4% вчителів не зазначили в анкетах свою національність [3; 4; 5; 6]. Отож, українці серед учителів міста продовжували переважати, як і в 1921 р. [7; 8].

Анкети надають цінну інформацію щодо соціального складу вчительства. За відповідями педагогів можна детально його прослідкувати, на відміну від офіційних статистичних збірників. Найбільше, 38,6%, учителів (301 особа) назвали себе селянами; 26,3% (205 осіб) – міщанами; 8% (62 особи) – службовцями; 6,7% (52 особи) вказали на походження зі стану громадян і почесних громадян; 3,5% (27 осіб) віднесли себе до робітників; 3% (23 особи) не приховали свого дворянського походження, а ще 1,5% (12 осіб) – приналежності до духовного стану. І лише 5 осіб (0,6%) віднесли себе до трудової інтелігенції, що є також і свідченням про наслідки втілення більшовиками ідеї класової боротьби, коли слово «інтелігент» стало мало не сваркою. Стосовно ще 68 вчителів (8,7%) соціальне походження важко визначити, оскільки у відповідній графі педагоги зазначали професію або місце служби батька (дочка/син вчителя (найбільше), військового, інженера, ветеринара, провізора, лікаря, чиновника), вказували на походження з козаків, різночинців чи поселян. При цьому 24 шкільних

педагога (3,1%) не зазначили свого соціального походження [3; 4; 5; 6].

Анкети містять досить детальну інформацію про освітній рівень та професійну підготовку вчителів міста. Але слід зазначити, що 6 чоловіків та 3 жінок не зазначили рівня освіти чи навчального закладу взагалі [3; 4; 5; 6].

Вищу педагогічну освіту мали лише 11,9% чоловіків та 14,6% жінок (ще 4,4% чоловіків та 2,7% жінок мали незакінчену вищу освіту, залишивши навчальні заклади нарізних строках). Студентами Харківського інституту народної освіти на 1926 р. були 16,4% чоловіків та 9,7% жінок [3; 4; 5; 6].

Вищу освіту (частіше – дореволюційні університети, рідше – реформовані радянською владою навчальні заклади) у анкетах зазначили 14,3% чоловіків та 16,3% жінок (ще 2% чоловіків та 3,1% жінок закінчили при цьому ще й однорічні педагогічні курси для отримання звання вчителя середньої школи, що до 1917 р. було поширеною практикою); незакінчену вищу освіту мали 13% чоловіків та 6,8% жінок [3; 4; 5; 6]. Отож, жінки–вчителі у показниках про вищу освіту на 1926 р. не поступались чоловікам, тоді як до 1917 р. доступ до університетів у них був обмежений.

Найбільше чоловіків–вчителів – 17,7% – мали середню педагогічну освіту (закінчили учительські семінарії, 3–річні педагогічні курси, вчительські школи і т.д.), серед жінок цей показник складав лише 5,8% (ще 0,2% жінок мали незакінчену середню педагогічну освіту). Середні спеціальні (музичні, художні, комерційні, торгові школи, курси іноземних мов) навчальні заклади (не педагогічні) закінчили 5,8% чоловіків та 2,3% жінок (не закінчили відповідно 0,3% чоловіків та 0,2% жінок) [3; 4; 5; 6].

Були серед вчителів і ті, хто закінчив лише загальноосвітні середні школи (гімназії, реальні училища, трудові школи II–го концентру) – 5,5% чоловіків і 25,1% жінок (це найбільша частка серед учительок, ще 0,6% не закінчили навчання в гімназіях), ще 4,8% чоловіків та 12,1% жінок пройшли ще й короткотермінові курси (учительські в період українізації шкільної освіти 1917–1918 рр. чи курси соціального виховання вже за радянської влади; курси інструкторів фізичної культури або іноземних мов, для вчителів рукоділля, тощо) [3; 4; 5; 6].

1,7% чоловіків–вчителів мали лише початкову освіту (у школах вели заняття з фізичної культури чи трудової підготовки), серед жінок–вчительок таких прикладів не зустрічається [3; 4; 5; 6].

Не всі вчителі зазначили в анкетах назву або тип навчального закладу і рік його закінчення, але навіть з наявного матеріалу можна встановити, що 49,8% харківських педагогів мали дореволюційну підготовку. При цьому лише 12,5% учителів міста перевчались уже в радянських навчальних закладах (найчастіше – в харківському ІНО), маючи середню або вищу освіту, здобуту ще до 1917 р. [3; 4; 5; 6]. Отож повністю замінити «старих» вчителів на «радянських» більшовиком на 1926 р. ще не вдалося, у тому числі й тому, що педагогічні навчальні заклади не давали достатньої кількості нових фахівців.

Професійний рівень учителя можна визначати у тому числі і за досвідом педагогічної роботи. У одному з пунктів анкети вимагалось надати інформацію про попередні посади, місце та час роботи на них, в іншому – основну

професію та загальну кількість років праці, завдяки чому вдалося визначити педагогічний стаж харківських учителів. Найбільшу кількість склали вчителі зі стажем від 6 до 10 років роботи – 34,1% чоловіків та 36% жінок відповідно; стаж до 3 років мали 15,4% чоловіків і 9,9% жінок, до 5 років – 15,4% чоловіків, 11,5% жінок; до 15 років – 8,9% чоловіків, 17,5% жінок. Зважаючи на достатньо молодий вік учительства міста, серед них мало зустрічається педагогів з довготривалим досвідом роботи в галузі освіти. Стаж роботи в школі до 20 років мали 7,2% чоловіків, 8% жінок; до 25 років – 3,4% чоловіків, 7,8% жінок; до 30 років – 1,7% чоловіків, 3,7% жінок; більше 30 років – 4,4% чоловіків, 2,9% жінок. При цьому не були вчителями до 1926 р., але на момент заповнення анкети вже працювали на цих посадах 3,8% чоловіків та 1,4% жінок (колишні артисти і співаки, художники, інструктори Соцвосу, завідувачі і вихователі дитсадків, клубні працівники). Отже, переважна більшість вчителів Харкова розпочали свою працю в школах ще до 1917 р., тобто мали дореволюційний досвід роботи та працювали в навчальних закладах у період влади українських національних урядів [3; 4; 5; 6].

Слід зазначити, що на період 1921–1924 р. багато вчителів місцем роботи називали дитячі будинки, що яскраво ілюструє наслідки освітньої політики перших років радянської влади, а саме: заміну шкіл дитбудинками з метою вирішення проблеми безпритульності та виховання нового покоління радянських дітей, позбавлених впливу «буржуазних пережитків» їхніх батьків.

Аналізуючи відповіді вчителів щодо місця роботи, можна визначити, скільки в Харкові працювало «корінних педагогів», скільки переїхали до міста за останні роки, як довго педагоги працювали в одному навчальному закладі, чи частими були випадки переходу зі школи на іншу роботу і навпаки.

Отож, 133 вчителі (17,1%) ще до 1917 р. працювали в Харкові чи Харківській губернії вчителями і залишались на педагогічній роботі в цьому регіоні на 1926 р. Більша частина з цих вчителів змінювали школи, села і містечка Харківщини, що було пов'язано у тому числі із закриттям чи злиттям шкіл, і лише незначна кількість (і то виключно жінки, серед чоловіків таких випадків не зустрічається) мала безперервний стаж в одному навчальному закладі Харкова, навіть після радянської реорганізації шкіл [3; 4; 5; 6].

Ще 155 учителів (19,9%) почали працювати в харківських школах уже після остаточного встановлення радянської влади (після 1921 р.), маючи при цьому попередній досвід педагогічної роботи, але в інших місцевостях. П'ятеро з цих вчителів приїхали працювати до Харкова з Галичини (особливо активно запрошувати закордонних українців до праці в УСРР дещо пізніше, коли його очолюватиме вже М. Скрипник) [1, с. 101]. Частина з них до міста привело навчання в Харківському ІНО, інших «відкомандировували» профспілка, повітові чи районні відділи освіти [3; 4; 5; 6]. Зміна місця роботи могла бути пов'язаною і з так званими «переміщеннями» політично неблагонадійних з точки зору радянської влади вчителів: не маючи змоги замінити вчителя через нестачу кадрів, його не звільняли, а переводили на нове місце роботи.

Отже, анкети вчителів м. Харкова II половини 1920–х рр. є важливим історичним джерелом вивчення

складу і становища шкільних педагогів міста у зазначений період, що своїми даними значно розширюють інформацію з офіційних статистичних збірників і проливають світло також на важливі питання сімейних відносин, матеріального забезпечення, побутових умов життя харківського вчителства.

Список використаних джерел

1. «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки: колективна монографія / За ред. В. А. Смоляна. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.
  2. Всесоюзний шкільний перепис 15–XII–1927 року. Т.1. Шкільні установи соціального виховання на Україні. – Х.: «Господарство України», 1930. – XXXII, 306 с.
  3. Державний архів Харківської області. – Р–858. – Оп.1. – Спр.17. – Арк. 3–6зв., 24–27, 29, 31, 34–39зв., 41–55, 57, 60–64, 70–75, 77, 79, 81–92, 96–109, 114–117, 120–131, 134–149, 155–172, 174–175зв., 177–181, 184–187зв., 189–190зв., 194, 196–198зв., 202–214зв., 217, 219–221, 223, 232–234зв., 236–239зв., 244–245зв., 248–257зв., 260–260зв., 262–264, 266–269, 271–277, 279–281, 283–285.
  4. Там само. – Р–858. – Оп.1. – Спр.18. – Арк. 4–22зв., 25–30зв., 33–41зв., 48–76зв., 82–91зв., 93–99зв., 103–107зв., 109–117, 120–138зв., 140–144, 148–165зв., 168–169, 172–176зв., 180–180зв., 182–190зв.
  5. Там само. – Р–858. – Оп.1. – Спр.3. – Арк. 4–4зв., 8–17зв., 20–33зв., 35–36зв., 46–50зв., 54–55, 57–60зв., 64–74зв., 76–84, 87–104зв., 106–106зв., 110–130зв., 141–148, 150–151зв., 160–168зв., 171–182зв., 186–211, 215–220зв., 224–243зв.
  6. Там само. – Р–858. – Оп.1. – Спр.8. – Арк. 4–9зв., 12–26зв., 30–44, 46–46зв., 51–52зв., 54–85зв., 98–106, 108–116, 118–119, 121–127зв., 129–130зв., 132–133, 135–141, 150–160зв., 162–164зв., 173–195зв., 199–235зв., 240–252зв., 254–280зв., 286–299зв., 301–322зв.
  7. Там само. – Р–918. – Оп.1. – Спр.13. – Арк. 1–6, 11–11зв., 13–17зв., 20–22зв., 24–26, 28–30, 32–33, 37–38зв., 40–42зв., 44, 47–50, 52–58зв., 60–60зв., 62–63зв., 66–67, 69–71зв., 73–74, 76–78зв., 80–90, 95–101зв., 104–109, 111–130, 133–138зв., 140–153, 172–191, 196–202зв.
  8. Там само. – Р–920. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 31–31зв., 33–39, 41–43, 49–50зв., 53–53зв., 55–55зв., 59–83зв., 87–93, 95–96, 102–102зв., 105, 108–113зв., 116–125зв., 127–127зв., 129–133зв., 136–165зв., 167–176, 179–180зв., 182–182зв., 184–188зв., 190–191зв., 193–194зв., 196–208зв., 211–219зв., 221–222зв., 225–272зв., 277–277зв., 279–280зв., 282–287зв., 289–297, 302, 305–313, 315–327, 330–330зв., 335–336зв., 341–343.
  9. Klicakov I. A. Uchitel'stvo: trudnaja sud'ba (1917–1937 gg.) / I. A. Klicakov; Gorlovskij gos. ped. in-t inostr. jazykov im. N. K. Krupskoj. – Lugansk: [B. i.], 1993. – 186 s.; Klicakov I. O. Pedagogični kadry Ukraїny (1917–1937 rr.) / I. O. Klicakov. – Donec'k: Jugovostok, 1997. – 310 s.
  10. Lypyn's'kyj V. V. Stanovlennja i rozvytok novoi' systemy osvity v USSR u 20-i roky: monografija / V. V. Lypyn's'kyj. – Donec'k: Vyd-vo Donec'k. tehn. un-tu, 2000. – 248 s.
  11. Narysy povsjakdenного zhyttja radjans'koi' Ukraїny v dobu nepu (1921–1928 rr.): v 2 ch. Ch.2 / vidp. red. S. V. Kul'čyc'kyj. – K.: In-t istorii' Ukraїny NAN Ukraїny, 2010. – 382 s.
  12. Narodna osvita Ukraїny. Ustanovy social'nogo vyhovannja na 1 grudnja 1928 r. – H.: «Gospodarstvo Ukraїny», 1930. – 48 s.
- Mankivska T. O.**, Candidate of Historical Science (Ph. D.), a senior laboratory assistant of Geography Department of G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine, Kharkiv), tmankivska@ukr.net
- Questionnaires as a source to investigate a compositions and condition of Kharkiv teachers in the second half of 1920s**
- The article is devoted to the analysis of the importance of Kharkiv teachers' questionnaires of the second half of 1920s as a source to investigate a compositions and condition of schools' educators of the city. The documents contain the information about age, sex, national and social compositions of Kharkiv teachers, their educational and professional level, time and place of education, pedagogical work experience. The questions that teachers had answered in questionnaires also indirectly carried the information about the financial support (size of teachers' wage as well as their family members), composition of a family, living accommodation (housing). The value of questionnaires as a historical source is provided by the absence of the information in the official statistical journals of 1920s. On the basis of information comparison from questionnaires of previous period (1921th) there are some changes in teachers' composition, and causes of these changes are analyzed.
- Keywords:** questionnaires, a historical source, teachers, Kharkiv, 1920s.
- Маньківська Т. А.**, кандидат історических наук, старший лаборант кафедри географії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), tmankivska@ukr.net
- Анкеты как источник изучения состава и положения учителей г. Харькова во II половине 1920-х гг.**
- Анализируются значения анкет учителей Харькова II половины 1920-х годов как источника изучения состава и положения школьных педагогов города. Документы раскрывают сведения о возрастном, половом, национальном и социальном составе харьковских учителей, их образовательный и профессиональный уровень, время и место получения образования, стаж педагогической работы. Вопросы, на которые школьные учителя отвечали в анкетах, косвенно несут также информацию об уровне материального обеспечения (размер заработной платы, как самих педагогов, так и членов их семей), состав семьи, условия проживания (жилищное обеспечение). Ценность анкет как исторического источника обеспечивается еще и тем, что большинство данных, помещенных в них, отсутствуют в официальных статистических сборниках 1920-х годов. На основе сравнения с данными анкет предыдущего периода (1921 года) прослеживаются изменения в составе учителей Харькова, анализируются причины этих изменений.
- Ключевые слова:** анкеты, исторический источник, учителя, Харьков, 1920-е годы.

* * *